

Marijana Tomelić Ćurlin, Dijana Ćurković
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Radovanova 13, Split
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Republike Austrije 16, Zagreb
mtomelic@ffst.hr, dcurkov@ihjj.hr

ČAKAVSKO I ŠTOKAVSKO U DVJEMA PROZNIM POSLANICAMA IZ 16. STOLJEĆA

Polazište radu bila je tvrdnja da je književna *koine* osnovna oznaka jezika hrvatske renesansne književnosti koja se najbolje očituje u poetskom iskazu. Autorice se pitaju može li se o ovome jezičnom izrazu govoriti i izvan poetskog stvaralaštva te ako može u kolikoj mjeri. Rad obuhvaća fonološku i morfološku raščlambu odabranih poslanica.

1. UVOD

Mediterransko je more oduvijek bilo prostor civilizacijskih kontakata, razmjena znanja i dobara. U ovom će se radu promotriti kontaktne veze renesansnoga Jadrana, kolijevke hrvatske književnosti. Plodnom i bujnom djelatnošću u 16. stoljeću izgrađuje se književni jezik; stvaraju se dva geografski i jezično razdvojena kompleksa: jedan na sjeverozapadu, a drugi na jugoistoku današnjega hrvatskog teritorija. Interferencija kompleksa stalno je prisutna: "književnojezični razvoj tekao je na taj način da je svaka pokrajinska književnost tražila jezične dodirne točke s drugom pokrajinskom književnosti" (Vončina 1977: 19).¹ I jedan i drugi kompleks hibridne su naravi – jedan ima značajke sjevernočakavske i kajkavske, a drugi južnočakavske i štokavske. U radu će se usporediti dvije poslanice iz jugoistočnoga kompleksa, jednu s čakavskog i jednu sa štokavskog terena. Želja je bila locirati one značajke koje su u najvećoj mjeri odraz spomenute hibridnosti. Kako jezik stiha često robuje postulatima ritma i rime, odabrane su prozne poslanice u kojima su ujedno odražene i veze hrvatskih renesansnih mislilaca. Prva je poslanica Petra Hektorovića Mikši Pelegrinoviću iz 1556., posljednje njegovo sačuvano djelo, a druga posveta² zbirke *Pjesni razlike* Dinka Ranjine Mihov Menčetiću iz 1563.

---

¹ Vidljivo je to kako u jezičnim i tematskim segmentima, tako i u grafijskim rješenjima pa Faust Vrančić u *Dikcionaru* (1595.) i *Životu nekoliko izabranih divic* (1606.) i Ivan Tomko Mrnavić u *Osmanščici* (1631.) fonem /ń/ ne bilježe grafemom *gn* preuzetim iz talijanske grafije kao ostali pisci zadarsko(-šibensko)ga kruga, već za nj pišu sjevernjačko *ny* (Ćurković 2008: 107).

² O poslaničkoj prirodi posveta usp. Fališevac (2008: 9): "Takvi prozni tekstovi, odnosno posvetni predgovori najčešće su se pojavljivali uz tiskano djelo jer su za tu svrhu i bili pisani pa su, osim što su bili upućeni

Jugoistočni kompleks određen je djelatnošću pisaca splitskoga, zadarskoga, hvarškoga i dubrovačkoga književnoga kruga. Prema M. Mogušu (1995: 59), njihovo je stvaralaštvo bilo vođeno jedinstvenim zajedničkim književnim izrazom, književnom *koine*.³ Termin je preuzet iz kontaktne lingvistike i označava mješavinu dvaju jezika te se koristi za točno određenu namjenu.⁴ Osim toga, ne misli se na čitavo područje ni čakavštine ni štokavštine. Riječ je o mješavini zapadnoštokavskih i južnočakavskih dijalekata.⁵ Zajedno obuhvaćaju otočje i kopneni pojas srednjega Jadrana omeđen Velebitom, Krkom, Dinaridima i Neretvom⁶ sve do Boke kotorske (v. karte u Lisac 2003: 159, 165). Teritorij je napučen štokavcima izbjeglima od turske najeзде i čakavcima starosjediocima. Stvoreno je idealno prirodno okružje za miješanje dijalekata, tj. početak štokavizacije Dalmacije i Zagore, danas gotovo u potpunosti provedene. Ovo nije bila nasilna štokavizacija, nego je utemeljena na zajedničkim značajkama, ali i bogatoj književnoj tradiciji.⁷

Definirati značajke (nad)dijalekatske *koine* nije lak posao jer je upitno u kolikoj su mjeri razlike između navedenih narječja u 16. stoljeću bile iskristalizirane, a koliko su se izmiješale migracijama pred Turcima.⁸ Osim toga, govori se o dijalektima u kontaktu, što znači da imaju zajedničke izoglose koje se ne smiju bez rezerve pripisati jednom ili drugom nariječju. Unatoč tomu, razlike postoje (v. bilješku 6). U ovome će se radu u čakavskoj poslanici tražiti štokavske inovacije, a u štokavskoj čakavske "arhaizme" koji će biti

---

određenoj konkretnoj osobi, bili namijenjeni i široj javnosti." U tom svjetlu može se reći da je i Hektorovićeve poslanica posvetni predgovor rukopisu *Ribanja i ribarskoga prigovaranja* priloženom poslanici.

³ Primjer za književnu *koine* može se naći u grčkom jeziku u kojem označava (nad)dijalekatsku mješavinu elitnoga karaktera upotrebljavanu najčešće u književnosti, no i u drugim prilikama što zahtijevaju uzvišen jezični izraz (v. Kapović 2003: 63–83).

⁴ P. Trudgill (2000: 157): "The new dialect would have been 'mixed' with respect to its origins, but uniform in its current characteristics throughout the community. Where dialect levelling occurs in a colonial situation of this type – or in the growth of a new town, for instance – and leads to the development of a whole new dialect, the process is known as *koineization*." U čakavsko-štokavskoj *koine* upotreba nije uvjetovana nastankom novoga grada, već nastankom novoga književnoga jezika pa se termin mora uzeti s rezervom jer se ipak ne radi o novome dijalektu, već o lijepljenju značajki jednoga dijalekta na osnovicu drugoga.

⁵ O podjeli na dijalekte i najvažnijim značajkama v. Lisac 2001. i 2009.

⁶ Novoštokavske inovacije, poput retrakcije akcenta (Mažuranićev zakon), vokalizacije finalnoga /l/ te druge jotacije, krenule su od porijječja Neretve dovoljno rano da bi se mogle širiti i "organski" (prema Schmidtovoj teoriji valova) i "mehanički" (seobama) (Holzer 2007: 19). Matasović (2008: 172) ove inovacije smješta u 15. st.

⁷ Čakavac M. Marulić 1521. objavio je *Juditu*, a malo zatim i jednu od najljepših hrvatskih domoljubnih pjesama *Molitvu suprotivu Turkom*. Južnije su dubrovački petrarkisti slatunjavim štokavskim stihovima pozivali vile na prozore i divili se njihovoj ljepoti. U ovome su se razdoblju i čakavština i štokavština razvile u književne jezike, i to gotovo u isto vrijeme.

⁸ D. Brozović (1988: 64) o formiranju dijalekata i migracijama kaže: "Obično se doduše misli da je sudbina hrvatskosrpskoga dijasistema u svakom pogledu određena seobama i dijalekatskim miješanjima izazvanima turskom najezdom. No, vremenski nam razlozi ne dopuštaju da tu tražimo odgovor. Ta su zbivanja dala samo konačan raspored i fizionomiju naših dijalekata, ali bitna su pitanja već odlučena davno prije." Za dodatne informacije o migracijama u 16. stoljeću v. Lisac 1993: 35–40.

pokazatelji autorova stvaranja uzvišenoga diskursa, primjerenoga književnomu, a moglo bi se reći i znanstvenomu tekstu.⁹

Usporedbi poslanica prethodila je grafijska analiza, olakšana već postojećim transkripcijama tekstova. Prva je poslanica Petra Hektorovića upućena Mikši Pelegrinoviću (*Počtovanomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, kančiliru zadarskomu*), a druga je posvetni predgovor Dinka Ranjine upućen Mihi Menčetiću (*Pjesni razlike Dinka Ranjine vlastelina dubrovačkoga u kojih on kaže sve što se sgodi mu stvoriti kroz ljubav stojeći u gradu latinskom od dzangle, plemenitomu knjižniku svake časti dostojnomu gospodinu Mihi Menčetiću vlastelinu dubrovačkomu*).¹⁰ Obje poslanice uzete su iz arhiva knjižnice HAZU. Prva se čuva pod signaturom A-101-077, a druga R-909.

Prije iznošenja analize bitna je još jedna napomena. Autorice se nisu bavile rekonstrukcijom akcenatskog sustava, ponajprije zato što rekonstruiramo književni jezik, odnosno jezik književnosti. To naravno ne znači da čakavsko-štokavska *koine* nije imala akcenatski sustav, no njega bi bilo teško s točnošću rekonstruirati. Može se pretpostaviti da je u Hektorovićevo vrijeme na Hvaru postojao stari troakcenatski sustav kakav se na terenu uz nalazi i danas (v. Šimunović 1977: 25–29), no za dubrovački govor ne možemo biti sigurni jer je moguće da se novoštokavska retrakcija kratkoga akcenta s finalnoga sloga već počela provoditi i da su riječi imale dva akcenta, kako je u današnjem splitskom ili trogirskom govoru (v. Kapović 2008: 34). Osim toga, u Dubrovniku se i danas čuva kratki akcent na srednjem slogu (Lisac 2003:108–109) pa je moguće da je prije četiri stoljeća imao i stariji akcenatski sustav, bez retrakcija. Nekih akcenatskih fenomena su spomenuti tamo gdje su bili neophodni za opis, primjerice pri razvoju vokalskoga sustava.

Ovdje izneseni rezultati fonološke i morfološke analize ograničeni su na korpus te se zaključci izvedeni iz njih ne mogu uopćiti, niti autorice imaju takvih pretenzija. S posebnom

---

⁹ "U određenom broju proznih pisama i posvetnih poslanica pisanih hrvatskim jezikom eksplicitno su izražena autorova poetička shvaćanja o strukturi djela, o književnim postupcima, o smislu i značenju književnog teksta, o odnosu književnosti i izvanknjiževne zbilje, o istini i laži književnih svjetova, o odnosu etičkog i estetičkog, o književnosti kao duhovnoj vrijednosti, o publici kojoj je neko djelo namijenjeno, te na taj način čak prekoračuju problematiku obrađivanu u retoričkim priručnicima i eksplicitnim poetikama ispunjujući funkciju estetičko-filozofskih, književnoteorijskih i publicističkih žanrova" (Fališevac 2008: 16).

¹⁰ Radi što jednostavnijeg navođenja podataka, u radu su korištene kratice **H** (za prvu poslanicu) i **R** (za drugu). Za gramatički opis koriste se ustaljene oznake za gramatičke kategorije (npr. Asg f – akuzativ jednine ženskoga roda). Kratice psl. i osl. stoje za praslavenske i općeslavenske rekonstruirane primjere, čak. i štok. za čakavske odnosno štokavske.

pažnjom pristupa se anomalijama, tj. čakavizmima u štokavskoj i štokavizmima u čakavskoj poslanici. Kao što je već rečeno, nije lako povući jasnu granicu jer je riječ o dijalektima u kontaktu, no pronađeni su neki elementi nesvojstveni očekivanu sustavu svakoga od pisaca.

2. FONOLOGIJA

2.1. Vokalizam

Polazišni vokalski sustav može se u svojoj mlađoj verziji naći u staroslavenskim tekstovima (nastaje u 9. stoljeću), a imao je jedanaest jedinica – duge /ě/, /ę/, /a/, /q/, /u/ i /y/ i kratke /ь/, /ѣ/, /e/ i /o/. Slogotvorni su mogli biti i /l/ i /r/. Duljina vokala bila je povezana s kvalitetom, pa su dugi mogli biti samo najzatvoreniji i najotvoreniji usni vokali i oba nosna. Iz ovoga slijedi da je duljina bila fonološki zalihosna (Holzer 2007: 68). Taj asimetrični sustav podlegao je promjenama¹¹ kojima je formiran sustav u kojem bilo koji vokal može biti i dug i kratak: /a/ (< osl. *a, *ъ, *ь, *ę), /e/ (< osl. *e, *ę), /i/ (< osl. *i, *ě, *y, *#ъ-), /o/ (< osl. *o, *-l#) i /u/ (< osl. *q, *u). Današnji hvarski i dubrovački sustavi imaju još i zatvorene duge /a/, /e/ i /o/,¹² no čak i ako su postojali u 16. stoljeću, može se pretpostaviti da su postojali u "nižim" idiomima, u govorima pučana ili pojedinim mjesnim govorima bez prestiža, pa ih se u (nad)dijalekatskom sustavu čakavsko-štokavske književne *koine* ne rekonstruira.

Vokalne sustave ovih dviju poslanica veže bilježenje slogotvornog /r/. U obje poslanice ono je zapisano s popratnim samoglasnikom: **H** *čtvarta, daržati, daržavi, izvarsna, najparvo, parvo, sarbski, sarcem, smartnoga, uskarsen'ju, varhu, varnuh*; **R** *carkva, daržeći, smart, sarce, arvanje, uzdarži, varh*. Neki tekstolozi vjeruju da je možda riječ samo o grafijskom označavanju i da se *a* nije čitalo.¹³ To stoji za Dubrovnik, no u hvarskim govorima i danas se /r/ izgovara s popratnim vokalom (*parsta, svarhu, swardal* u Šimunović 1977: 13)

---

¹¹ Dvije akcenatske promjene koje su prve zahvatile ishodišni sustav nisu potvrđene u tekstu, no to ne znači da nisu provedene jer su prema Holezerovoj relativnoj kronologiji, koja se ovdje slijedi, starije od potvrđenih: a) duljenje kratkih vokala ispred sloga s poluglasom na kraju riječi ako riječ nije imala akcenta; b) kraćenje dugih vokala na kraju riječi ako je imala barem dva sloga. Za ove dvije promjene nemamo potvrde u Hektorovićeveu tekstu jer izostaje označavanje duljine i siline udvajanjima grafema. U starijim tekstovima dvostruki konsonant označava da je vokal koji mu prethodi kratak i nosi silinu dok udvojeni vokal označava duljinu, bez obzira je li nositelj akcenta (v. Kapović 2003: 29–31).

¹² Na Hvaru se vokali zatvaraju samo ako su iskonski dugi dok se iskonski kratki (tj. naknadno produljeni) ne zatvaraju (Šimunović 1977: 11). U Dubrovniku se, primjerice, dugi /o/ zatvara (Ligorio 2008: 87).

¹³ Npr. Vončina 1999: 161.

pa je vokalizacija vjerojatno provedena kada se vokalizirao i /ь/, odnosno može se pretpostaviti razvoj: psl. */ьr/, /rь/ > osl. */r/ > /ьr/ > čak. /ar/, štok. /r/. U svakom slučaju, ovo je zajednička značajka koja može i ne mora biti fonološki relevantna. S druge strane, grafijski je ona vrlo bitna jer govori da je Ranjina, Dubrovčanin koji u izgovoru vjerojatno nije imao popratni vokal, koristio grafijsko rješenje svojstveno drugoj jezičnoj zajednici. U transkripciji Ranjinine poslanice *a* uz *r* ostavljeno je, no vjerojatno se tu radi samo o grafiji. Slogotvorno l (osl. */l/) reflektiralo se kao /u/: **H** *dug*; **R** *puk*, *rvući*, *suncu*.

Poluglas /ь/ izjednačio se s /ь/ te kasnije ispao u slabom položaju (neparni slogovi od kraja riječi prema njenu početku)¹⁴ ili se vokalizirao u /a/ (**H** *Gpl dan*, *vas*, *vasdi*; **R** *dan*, *otac*, *ta* 'taj', *vas* 'sav', *vazda*). Pojava nazvana čakavskom nepreventivnom vokalizacijom, odnosno vokalizacija poluglasa u slabom položaju u riječi, potvrđena je samo u Hektorovića¹⁵ u primjerima *ča*, *vazima*, a osim njih javljaju se i primjeri koji ovu pojavu ne potvrđuju: *u* (< osl. *wь), *gdi* (< osl. *kьdē). Drugi ostvaraji mogu biti potvrda o Hektorovićevu utjecaju na jezik poslanice, a mogu biti i rezultat prirodnog jezičnog razvoja.¹⁶

Odraz prednjega nazala osl. */e/ iza /j/, /č/, /ž/ jedan je od kriterija koji određuju je li govor čakavski ili nije.¹⁷ Obično se tipično čakavskom pojavom¹⁸ smatra kontinuant */a/* za prednjojezični nazalni vokal iza navedenih palatala. Očekivalo se da će ta pojava biti zabilježena barem kod Hektorovića čakavca, no ona izostaje u primjerima **H** *jezik*, *počel* (**R** *jezik*, *od žeđe*), a potvrđena je u **H** *prijati* 'primiti', *prijah* 'primih', Npl *prijati* 'primljeni'. Ova pojava danas zahvaća čitavo područje čakavštine i jedan je od sigurnih pokazatelja da se radi o čakavskome sustavu iako ju se može čuti i na štokavskim (i na kajkavskim) terenima (čak je i u standardu u riječi *žalac*). Činjenica da se u Hektorovića ne javlja u *jezik*, ali javlja u *prijati* sugerira da ju je on prepoznao kao razliku u prvom primjeru, a zatim svjesno uklonio, znajući da se u štokavštini ne pojavljuje. S druge strane, treba imati na umu da je ova pojava rijetko kada dosljedno provedena pa je moguće da je njezino neprovođenje u navedenim primjerima rezultat prirodnog jezičnog razvoja, a ne autorove intervencije. U svim ostalim položajima i

¹⁴ Gubljenje poluglasa označava kraj općeslavenskoga razdoblja (Holzer 2007: 78).

¹⁵ U Ranjine se nalaze primjeri **R** *satvari*, *satvar* gdje je možda došlo do ovakve vokalizacije. Usporedno nlazimo i primjere **R** *stvar*, *stvari* pa je možda u prvima došlo do tiskarske greške.

¹⁶ Bitno je naglasiti da se autorice u ovome radu neće baviti epentezama poluglasa zbog preglednosti iznošenja činjenica. Prva je epenteza izvršena prije formiranja našega ishodišnoga sustava između konsonanta i sonanta ispred poluglasa na kraju riječi (tj. u skupini -KSь#), a druga po istoj formuli, no nakon jotacije.

¹⁷ M. Moguš (1977: 20) ovakav refleks prednjeg nazala ubraja među čakavske alijetete. Alijetet označava drugost od svih drugih sustava. Pored ovoga termina jest i alteritet, drugost od drugih, ali ne svih drugih sustava.

¹⁸ Tako je u: Moguš (1977), Šimunović (1977), Lisac (2009), Lukežić (1990).

primjerima osl. */ɛ/ daje /e/: **H** *dvadeset, ime, pametju, pet*; **R** *imenom, pamet, plamenom, tridesti, uzet*.

Stražnji nazal osl. */q/ reflektirao se kao /u/: **H** *budući, puta, tisuća*; **R** *put, putem, ruka, tisuća*. Glagoli druge vrste u infinitivnim sekvencijama u objema poslanicama imaju tvorbeni morfem /-nu/: **H** *podtaknu*; **R** *dignuti, ganuti, minut, potuknut, stisnute, tegnuti, zamuknut*.

Refleks jata u Hektorovića je ikavski u svim položajima: u korijenskim morfemima (**H** *misec, misto, mrižaricom, nike, pisan, povidati, pridnja, pripivaše, pripovisti, rič, spival, zapovid, virenica, vridnost, vrimenta, zamirita*), u tvorbenim morfemima glagola na dočetu infinitivne osnove (**H** *vidih, vidio, želio*), u glagolima nastalim prefiksacijom (**H** *pripisano, pripivali, priporučujem*), u dočecima priloga (**H** *gdi, gdigodi, ondi*); te u relacijskim morfemima: u DLsg imenica i osobnih zamjenica (**H** *meni, u daržavi*) te u Gpl pridjevsko-zamjeničke deklinacije svih triju rodova (**H** *druzih, mnozih, onih*). Dva primjera imaju ekavski refleks jata u korijenskom morfemu (**H** *devojka, verovati*), no prvi se nalazi u naslovu pjesme *I kliče devojka* priložene poslanici te ga treba promatrati kao stranu riječ jer sam autor kaže da se priložene pjesme izvode *na sarbski način*¹⁹, a drugi je vjerojatno podlegao pravilu Mayera i Jakubinskog pa je moguće da je i on strani element, uvezen iz sjevernijih čakavskih govora, poglavito ikavsko-ekavskog dijalekta (v. Lukežić 1990: 12–13). Isto tako, moguće je da je pravilo Mayera i Jakubinskog provedeno i u nekim riječima hvarškoga govora, ili da je je ovaj primjer samo ekavizam.

U Ranjininoj je poslanici situacija šarolikija; (i)ekavski ostvaraji nalaze se u korijenskim morfemima (**R** *besjeda, bijesno, čovječe, djelo, ljeto, lijevat, mjera, mjesto, osvijestiti, pjesnik, riječi, rijeti, sreća, svijetu, svjetlos, navijestiti, vrijedni*), u tvorbenim morfemima u dočecima priloga (**R** *gdje, nigdje*), te u relacijskim morfemima: u Gpl

---

¹⁹ Hektorović o važnosti doslovnoga zapisivanja teksta kaže: "Zato ti dam znati da sam ja veliku pomnju stavil izpisati izvarstnomu vitezu onomu i dati na znanje sve ribanje moje i vas put moj *pravom istinom onako kakov je bio, ne priloživ jednu rič najmanju*, jer se inako nije pristojalo ni onomu komu pisah ni meni koji sam pisal, budući mi draga bila vada istina u svemu, i toliko veće, zašto tko godi bi čteći poznal da su riči novo složene i izmišljene, mogal bi po tom verovati i daržati da je i sve ostalo ono s lažom složeno i izmišljeno. Zatim jošće vim da zna tvoja milost kakono Latini darže (pravo i dostojno) historiju za rič istinnu, jere joj stavljeno jest ime od one riči koja se zove histor, ča zlamenjuje vidin'je ali poznan'je, a to zač nitkor ini ne piše tej stvari nego tko jih je vidio i poznao. Tako ti i mi i *sve strane našega jezika* (koji se meju svimi ostalimi na svitu najveći broj i nahodi) *darže i scine bugarščice za stvari istine*, brez sumnje svake, a ne za lažne kako su pripovisti nike i pisni mnoge" (Hektorović 1568: 36, transkripcija i kurziv D. Č.).

pridjevsko-zamjeničke deklinacije svih triju rodova (**R** *grčkijeh, morskijeh, od razlicijeh, od svijeh, smetnijeh, svetijeh, svitlijeh, tijeh, vridnijeh*), u DIpl pridjevsko-zamjeničke deklinacije svih triju rodova (**R** *drazijem, jednijem, s nijednijem, s tjezijem, svijem*). Nalazimo i ikavske ostvaraje u korijenskim morfemima (**R** *človik, kriposti, kripostnim, odnimiti, prid, rič, rit, sliditi, srid, svit, svitlos, vik, vridni, vridnos, vrimena, zvir*), u tvorbenim morfemima glagola na dočetu infinitivne osnove (**R** *htil, viditi, živili*), u tvorbenim morfemima u dočecima priloga (**R** *gdi*), u glagolima nastalim prefiksacijom (**R** *priniti*); te u relacijskim morfemima: u DLsg imenica ženskoga roda i osobnih zamjenica (**R** *na trpezi, na zemlji*) u Gpl pridjevsko-zamjeničke deklinacije svih triju rodova (**R** *davnjenih, latinkih, od mojih, mudrih, njegovih, od starih, razlicih, srebrih, tih, u ovih*) te u komparativu i superlativu (**R** *stariji, mudrije, najvredniji*).

Iz navedenoga proizlazi da su u pojedinim primjerima u Ranjininoj poslanici mogući dvostruki ostvaraji – jednom s ikavskim refleksom, a drugi put s (i)jekavskim: **R** *rič/riječi, rit/rijeti, svitlos/svjetlos, svit/na svijetu, vridni/vrijedni; gdi/gdje; od razlicih/od razlicijeh*. Iako se ikavski refleks jata smatra značajkom kako južnočakavskih, tako i zapadnoštokavskih govora, nema sumnje da je pisani jezik hvarskih renesansnih pisaca (u našem slučaju Hektorovićev) čuvao neke jezične osobine preuzete iz govorne čakavštine među koje spada i ikavski refleks jata. Raznoliki refleks jata, kakav se očituje u Ranjininoj poslanici, mogao bi se opravdati upravo utjecajem književne čakavštine. (I)jekavski refleks jata u korijenskim morfemima te (i)jekavski i ikavski u relacijskim morfemima smatra se značajkom štokavskoga jezičnoga sustava dok se u ikavskom refleksu jata u korijenskim morfemima očituje dodirna pojava dvaju književnojezičnih krugova: hvarskoga i dubrovačkoga.

Što se tiče vokalnih skupina, hijat se uklanja sažimanjem ili kontrakcijom. Do kontrakcije dolazi ako su vokali razdvojeni samo sonantom /j/ bili istoga stupnja otvorenosti ili ako im razmak u otvorenosti nije bio veći od jednog stupnja (v. Holzer 2007: 70). Primjeri su najočitiji u oblicima upitno-odnosne zamjenice *ki, ka, ke* (< osl. *kyi, *kaja, *koje) (**H** *na ki put, ki nam daje, po kih; R ki svoja pisma, ki bješe, ka pameti, ka tako govori, ke godi nevolje, ke se u ovomu*), no vrlo je važno što se javljaju i oblici bez kontrakcija (**H** *koje su moji ribari, koja mi omrazi život, koji služahu; R koje sad, koje kovahu, kojih svaki, koja se činjaše, u koji smo uljezli*) koji bi mogli biti značajka čakavsko-štokavske *koine*. S druge strane, oni mogu značiti da se promjena provodi i da nije u potpunosti završena. Kako je kontrakcija vrlo stara promjena, a provedena je u današnjim govorima Hvara, može se

pretpostaviti da je Hektorović svjesno u svoj književni jezik unosi štokavske značajke (odnosno oblike bez kontrakcije). Za Ranjinu vrijedi obratno – primjeri s kontrakcijom odraz su njegova ugledanja na književnu čakavštinu. Da se kontrakcija ne provodi kada je razlika u stupnju otvorenosti susjednih vokala veća, pokazuju primjeri s očuvanim hijatom (**H** *meu, naučili, neugodna*; **R** *Augusto, Eliseo, Opiano, Orfeo, Ptolomeo, Saul, Šipiun, Timoteo, veoma*). Kod Ranjine se kontrakcija javlja i kod niječnoga oblika nenaglašenoga prezenta pomoćnoga glagola 'biti' (**R** *ni dobro*) te u pridjevima (**R** *dar boži, duh Boži*).

2.2. Konsonantizam

Polazišni konsonantski²⁰ sustav također je općeslavenski, s velarima /k/, /g/ i /h/, palatalima /tʃ/, /dʃ/, /š/, /ž/, /tʃ/, /dʃ/ (nastalima prvom jotacijom) i /j/, dentalima /t/, /d/, /s/, /z/, /c/ (< psl. */z/ nastalim progresivnom i regresivnom palatalizacijom još u praslavenskom razdoblju), /n/, /r/, /l/ te labijalima /p/, /b/ i /m/. Promjenama koje će autorice predstaviti u nastavku, formirani su sustavi s istim konsonantima, kojima treba pridodati i /f/ (**H** *ufajući*; **R** *Afrikan, Delfu, Falari, Sofokle*). Fonem /h/ čuva se na početku (**H** *histor, historiju, Hektorović, hoteći, Hvaranin*; **R** *hraniti, hoće, hodeći, htio, huda, hulba*), u sredini (**H** *bihu, nahodi, pohvaljena, pohujeno, služahu, varhu*; **R** *bjehu, činjahu, kovahu, Lehsandro, Mihi, nadahne, pohuljeno, shraniti*) i na kraju riječi (**H** *bih, kih, mnozih, najдох, mogoh, pisah, prijah, varnuh, vidih*; **R** *carkvah, dareh, gorah, kojih, latinskih, mojih, morskijeh, njegovih, ovih, podložih, razlicih, srebrnih, stavih, starih, strah, stranah, svakdanjih, svijeh, svitlijeh, vridnijeh, varh*). Zabilježena je i skupina /hv/ (**H** *hvalu*; **R** *hvale, hvaleći*). Kod Ranjine se nalazi i fonem /ʒ/²¹ za koji nema potvrde u Hektorovićevoj poslanici (**R** *Agridžentino, Džore, rasrdžba, Virdžilije*).

Osim dviju palatalizacija, potvrđenih primjerima (za regresivnu **H** *mnozih, mnozi*; **R** *drazijem, družim, mnozi, mnozim, velicim*; za progresivnu **H** *sarcem*; **R** *sarce* (< psl. *siridika), **H** *sve*; **R** *sve* (< psl. *wixe), **H** *dvizati* (< psl. *dwej`ga`tej) i **H** *mjesec* (< psl. *mesinku), među starije promjene ubraja se i epenteza /l/ između labijalnih konsonanata i

²⁰ Ovdje bi preciznije bilo reći nevokalski sustav jer se promatraju i konsonanti i sonanti.

²¹ Taj fonem nalazi se "u najvećem dijelu štokavskoga narječja u kojem je najprije funkcionirao kao alofon bezvučnomu /č/, a zatim učvrstio svoju poziciju fonema zbog adstratnih i superstratnih dodira toga sustava s arapskim i turskim jezikom" (Vranić 2002: 57).

palatala /j/ (**H** *ljubljeni*; **R** *ljubljena, pozdravljen'je, primljen, Srblji, zemlje*) koja izostaje u **H** *ljubavju*; **R** *robja, zdravju* što može značiti da se provodila samo na granici korijena i tvorbenog morfema dok na granici rječotvornih i oblikotvornih izostaje.²²

Promjena kojoj vrijedi posvetiti više pažnje jest prva jotacija, kojom su se osl. skupovi /tj/, /dj/, /sj/, /zj/, /rj/, /lj/, /nj/, /čj/, /žj/ stopili u /t'/, /d'/, /š/, /ž/, /t',²³ /l/, /n/, /č/, /ž/, kao u primjerima **H** *piše, pozlovoljil, čudnovati, počudiš, nevoljnu (dušu), nevolje*; **R** *čuditi, čudnime, piše, nevolje, nevoljna*. Grafijska rješenja otkrivaju nam gdje je došlo do jotacije, a gdje nije. Tako /l/ i /n/ autori bilježe talijanskim grafemima *gl* i *gn* dok konsonantske nizove /lj/ i /nj/ bilježe *ly* i *ny*, što je uobičajena praksa u 16. stoljeću (Ćurković 2008: 107-109).

Prema primjerima iz tekstova može se zaključiti da druga jotacija nije provedena. U transkripciji su takvi primjeri označeni umetanjem apostrofa između grafova (*l'j, n'j*): **H** *Uskarsen'ju, umin'jem, zlamen'je, prigovaran'ja, uztarpin'ja, radovan'je, vidin'je, poznan'je, pošten'je, spasen'ja, Isg kripostju, Isg pametju, rođjaci*; **R** *cvitje, činjen'ja, čten'ja, hotin'je, kamen'jem, kopan'jem, pitje, pojan'jem, prolitje, rvan'ju, tvoren'ja, vladan'ju, živin'je*. Iz primjera **H** *dojde, najdoh, pojti* proizlazi da progresivna jotacija u prezentskoj osnovi glagola tvorenih od glagola 'ići' (< osl. *iditi), odnosno u glagola 'doći', 'naći' i 'poći' nije provedena. U Ranjine ovakvih primjera nema (**R** *doći, dođe, iznaći, nać, nađe*).

Palatal /t'/²⁴ (< psl. */tj/) nalazi se u pojedinim leksemima (**H** *nemoć, zavraćen'je*; **R** *ćud, kuća, sreća, tisuća, voće*), tvorbi prezimena sufiksom *-ić* (**H** *Hektorović, Pelegrinoviću*; **R** *Menčetić*), u tvorbi komparativa s jotiranom osnovom koja je završavala na /t/ (**H** *veće*; **R** *veće*) i u određenim morfološkim kategorijama: u infinitivu (**H** *izreći, reći*; **R** *moć, nać*) i u aktivnom participu prezenta (**H** *brodeći, budući, čteći, hoteći, slišajući, ufajući, želijući*; **R** *govoreći, hodeći, hoteć, hoteći, hteći, iduć, kažući*). Kod Hektorovića se ovaj fonem javlja i u skupu /št'/, kontinuantu psl. skupova */sk'/ i */st'/ (**H** *bugarščice, milošću*) dok je kod Ranjine u tom položaju /št/ (**R** *godište, ne puštaješ, puštavam*).

²² O klasifikaciji morfema v. Babić 2007: 281.

²³ Glasovi su /š/, /ž/, /t'/ prema Holzeru (2007: 36) međustupnjevi koji su relevantni samo u usporedbi s drugim slavenskim jezicima.

²⁴ Iako je u primjerima zabilježeno *ć*, u kosim zagradama navodi se /t'/ jer je prelazak /t' > /ć/ i /d' > /ž/ među najmlađim promjenama Holzerove relativne kronologije. Štoviše, upravo je ova promjena posljednja nastupila u formiranju novoštokavskoga sustava (Holzer 2007: 88).

Skupina psl. */dj/ u Hektorovića prešla je u /j/ (**H** *mejaša, meju*), no ima primjera gdje je i potpuno reducirana (**H** *meu*). U Ranjine psl. */dj/ daje /ǰ/: **R** *građani, najposleđnju, naređene, slađa, sveđer, također, tuđe, žed*.

Vokalizacija finalnoga /l/ > /o/ vrlo je mlada pojava koja se ne očekuje u čakavskome sustavu, posebice stoga što se ne pojavljuje niti u jednom govoru južnočakavskoga dijalekta²⁵ pa je samim time vjerojatno da se i u 16. stoljeću na Hvaru nije provodila. Ipak, nalazi se u objema poslanicama, najčešće u jednini glagolskog pridjeva radnog muškoga roda (**H** *bio, bugario, izmislio, narešio, pomanjkao, poznao, složio, vidio, želio*; **R** *dao, darovao, htio, ljubio, mogao, namislio, odvrgao, poklonio, scijenio, slijedio*). Ima i primjera gdje je finalno /l/ zadržano (**H** *bugaril, mogal, pisal, počel, pošal, pozvoljil, poznal, radoval, slišal, spival, stavil, umil*; **R** *htil*) dok se u imeničkim riječima u Hektorovića redovito čuva, a u Ranjine vokalizira: **H** *dilnika, vesel*; **R** *dio*²⁶. Čuvanje finalnoga /l/ može se čuti i u čakavskim i u štokavskim (i u kajkavskim) dijalektima dok je vokalizacija prema /o/ najčešća u štokavskima (usp. bilješku 6). Po mišljenjima autorica ovoga rada, ovo je najočitija značajka čakavsko-štokavske *koine* upravo zato što se u objema poslanicama može naći ista riječ jednom s provedenom vokalizacijom, a drugi put bez nje (**H** *bugario/bugaril*; **R** *htio/htil*).

U tekstovima nema primjera za eliminaciju fonema /l/ prelaskom u /j/, uobičajenu za današnje južnočakavske sustave (*jubov* 'ljubav' Šimunović 1977: 16), što može biti još jedna od značajki čakavsko-štokavske *koine*, no može značiti i da je pojava kronološki mlađa od 16. stoljeća. Isto se može reći i za još jednu od djelomično provedenih promjena, metatezu početnoga sonanta i frikativa: **H** *svake, svaki, sve, svi, svem, svemu, svom; vas, vardi, vaskardat*; **R** *vas; svagdanjih, svake, svako, sve, svi, svijeh*. Kako je u Ranjine *vas* jedini primjer bez metateze, može ga se uvjetno nazvati čakavizmom.

Promjena intervokalnoga /ž/ u /r/ (rotacizam) uzrokovana je bliskošću artikulacije /r/ i /ž/, a javlja se u primjerima **H** *moremo*; **R** *pomorne*. Ona se može naći i u čakavskim i u štokavskim (i u kajkavskim) sustavima pa nam ne govori ništa o čakavsko-štokavskoj *koine*, već samo bilježimo njezino provođenje.

²⁵ Tamo gdje dolazi do vokalizacije, razvoj je /l/ > /a/ (npr. *bija, vidija, reka*).

²⁶ Primjeri poput **R** *Basilio, Plinio, Tulio* imaju slijed *-io* no vjerojatno tu nije bilo finalnoga *-l*.

Na kraju se treba osvrnuti i na konsonantske skupine. Stara skupina osl. */čt/ čuva se u primjerima **H** *čteći, počten'je, počtovanomu*; **R** *čtimo, čtit, počtiti, počteno*. Za skupinu osl. */čl/ nema potvrda kod Hektorovića, ali se kod Ranjine nalazi primjer **R** *človik*. Skupina /čr/ nije potvrđena ni u jednoj od poslanica. Nalazimo primjere i za promjene kojima se olakšava izgovor, poput disimilacija (**H** *zlamen'je, zlamenjuje*; **R** *hulba*) i asimilacija (**H** *gdi, združeni*; **R** *najposleđnju, rasladit*), no više je primjera u kojima do asimilacija nije došlo ili pak nisu obilježene u grafiji (**H** *izpisati, vasdi, izpitovan, vasda*; **R** *sgodi, svakdanjih*). Pojednostavljanje suglasničkih skupina redukcijom okluziva u dočetnom slogu provodi se samo u Ranjine (**H** *vridnost milost, čast*; **R** *jes, milos, mlados, rados, slas, staros, svitlos, svjetlos, šes, vlas, vridnos, zaludnos*). U skupinama od tri ili više konsonanata kod Hektorovića također izostaje pojednostavljanje: **H** *gospodstvom, umiljenstvom, blagodarstvom, bogatstvom, izvarstnomu, kripostni*; **R** *božanstvene, priklonstvom*; no u Ranjine se mogu naći primjeri s ispadanjem konsonanata, odnosno pojednostavljenjem konsonantskih skupina (**R** *izvrsan*).

Od navezaka izdvajaju se primjeri: **R** *dobrojzi, jošte, njojzi, ovej, tuj, za toj*. U Ranjininoj poslanici mogući su ostvaraji i bez navezaka (**R** *još, za to*).

3. MORFOLOGIJA

3.1. Imenske riječi

U Ranjininoj se poslanici u Lsg muškoga i srednjega roda imenicâ može pojaviti nastavak /-i/, kakav se u Hektorovića ne nalazi (**R** *na sviti, po običaji*). Najvećim dijelom dolazi u obje poslanice u navedenom padežu mlađi nastavak /-u/ (**H** *po broju, po uskarsen'ju, u Gradu Dubrovniku, u kipu, u prigovaran'ju; R *na svijetu, po djelu, po dvoru, po trudu*). U Ranjininoj poslanici zanimljivo je u Npl m supostojanje duge i kratke množine dok Hektorovićeve poslanica nema takvih potvrda (**R** *kralji, kraljeva, dare, darov*).*

Gpl imenica svih triju rodova ima različite ostvaraje. Kod Ranjine prevladava gramatički morfem /-a/²⁷ uz pokoji primjer s nultim morfemom (**R** *mudrih knjiga, njegovih Saula, od kraljeva, od mojih činjenja, od ptica razlicijeh, od riba morskijeh, smetnijeh bojnika, starih mudraca, tjih knjiga; odnimiti srca sudac, od svijeh spjevalac, pomoću spjevalac, šes tisuć duša*). Kod Hektorovića je situacija obratna – prevladavaju primjeri s nultim morfemom²⁸ (**H** *liše prisidac, pet dan, od prijatelj mnozih*). U navedenom padežu zabilježen je i nerelacijski morfem /-ov-/ u imenica muškoga roda (**H** *namirnikov, onih darov*). U govorima južnoga i dijela središnjega dijalekta čakavskoga narječja nerelacijski se morfem /-ov-/ (s prijevojnim likom /-ev-/) dodaje osnovi imenica muškoga roda samo u genitivu množine dok se u dijalektima štokavskoga narječja nerelacijski morfem dodaje osnovama svih oblika množine, tj. zadržava se u cijeloj paradigmi (Lukežić 1998: 129).

Situacija je s DLlpl svih triju rodova u navedenim poslanicama sljedeća: **H** Dpl m *prijateljem*, Ipl f *verugami*, Ipl m *prijatelji, rodjaci*; **R** Dpl f *napravam*; Lpl f *po gorah, u crkvah, u onih stranah*; Lpl m *po dareh, u gradovijeh, u jezicijeh, u krajih, u pjenezeh*; Ipl f s *vojskami*. Prema tome, u navedenim se padežima zadržavaju različiti, tj. nesinkretizirani relacijski morfemi. U imenica muškog i srednjega roda to su morfemi Dpl /-om/ (/em/), Lpl /-eh/ (/ih/) te Ipl /-i/. U imenica ženskoga roda to su morfemi Dpl /-am/, Lpl /-ah/ te Ipl /-

²⁷ I. Lukežić za navedenu pojavu kaže da ona "...pripada razlikovnostima najvišega ranga koje štokavštinu obilježavaju kao narječje, uspostavljajući u toj kategoriji opozicije prema drugim dvama narječjima: *štokavski: bez muževā; iz selā; od ženā : neštokavski: bez (brez, prez) muž/mužev/muži/mužih; od sel (selov); od žen*" (Lukežić 1998: 128).

²⁸ U genitivu množine svih triju rodova nakon gubitka poluglasa u slabu položaju nije razvijen novi morfem, već se nalazi nulti relacijski morfem u svim trima rodovima. "Ovo je specifično štokavsko rješenje u funkciji zaprečavanja morfološke homonimije u jednom veoma frekventnome i za komunikaciju vrlo važnome obliku: obliku genitiva plurala imenica" (Lukežić 1998: 128).

ami/. Neujednačenost gramatičkih morfema u DLIpl karakteristika je starijih sustava dok bi novoštokavski jezični sustav pretendirao sinkretizmu, ujednačavanju navedenih padeža. Kako i u jednoj i u drugoj poslanici sinkretizam u primjerima izostaje, može se zaključiti da je ovo morfološko ujednačavanje mlađe od 16. stoljeća.²⁹ Autorice smatraju da bi stoga bilo pogrešno primjere iz Ranjinove poslanice čitati kao značajku čakavsko-štokavske *koine*.

Od pridjeva se navode neki u osnovnom obliku: **H** *Bog milostivi, čudnovati način, neodr. drag, ugodan*; **R** *dar boži, duh boži, grad grčki, jad prigrki, rimski kralj, stari besjednici, Talete kretenski, trudni duh, trudni i umorni putnici, višnji duh*. Komparativi i superlativi u poslanicama glase: **H** *najbolje, najmanje, najveći*; **R** *mudrije, najvredniji, stariji*.

Među zamjениčkim oblicima treba istaknuti množinske osobne zamjenice koje u DLI imaju realizaciju: **H** *za njimi*; **R** *nami, vami*. Pokazna zamjenica 'onaj' u Nsg muškoga roda glasi kod Ranjine **R** *oni*. Hektorović nema zabilježen oblik ove zamjenice u polaznom obliku, ali ima oblik **H** *Ipl meu onimi*. Neodređene zamjenice u značenju za 'neživo' potvrđene su u primjerima **H** *ništore* ('ništa'), *ništo*³⁰ ('nešto'); **R** *ništa* ('ništa'), *štogodi* ('nešto'), *što godijer* ('nešto'). Upitno-odnosna zamjenica za značenje 'neživo' kod Ranjine glasi *što* čime se ocrtava štokavska jezična posebnost navedene poslanice. S druge strane, kod Hektorovića se nalazi i čakavski i štokavski oblik, tj. *i ča* i *što*. Upitno-odnosna zamjenica za značenje 'živo' u obje poslanice glasi *tko*.

Za glavne brojeve malo je potvrda: **H** *dvadeset, pet, pedeset*; **R** *jedan, dva, šes*. U Ranjine se nalaze konstrukcije **R** *u oba dva tvorenja*. Redni brojevi zabilježeni u poslanicama su **H** *parvi, druga, treta, četvarta, šesti*; **R** *parvi, drugo*.

---

²⁹ Matasović (2008: 305) sinkretizam DLIpl datira oko 1550. uz napomenu: „na različite načine i ne u isto vrijeme, u svim dijalektima i deklinacijskim razredima.“

³⁰ I. Lukežić navodi: "Zamjenica *ništo* (*ni + čb + to*) u značenju neodređene zamjenice za neživo u govorima kontinentalnih, središnjih i južnih čakavaca nije u izravnoj vezi sa zamjenicom *što* u značenju upitno-odnosne zamjenice za neživo u štokavskome narječju" (1998: 124).

3.2. Glagolske riječi

Kod glagolskih oblika treba upozoriti da se u Ranjinovoj poslanici javlja podjednaka upotreba apokopiranoga i punog infinitiva dok Hektorović ima samo neapokopirane oblike: **H** *biti, dati, pisati, pobrájati, pokazati, posilati, postupati, učiniti*; **R** *činit, davat, govorit, izgubit, kopat, lijevat, moć, nać, nosit, pisat, proročit, razgovorit, trudit* ('raditi'), *ukazat; biti, čuditi, dati, hraniti, moći, otiti, pisati, počtiti, prostiti, provesti, rijeti, sliditi, stati, stvoriti, tažiti, tegnuti, ukopati, viditi, voditi*.

Daje se i kratki pregled glagolskih vremena. Prezentski oblici glase: **H** 1. sg *dam, imam, priporučujem, veselim, vidim, umim*; 2. sg *imaš, počudiš, poznaš*; 3. sg *daje, dovede, omrazi, ostavi, tribuje, vazima, zlamenjuje, zna*; 1. pl *dičimo, moremo*; 3. pl *darivaju, govoru, raduju, šalju, umiju*; **R** 1. sg *poklonim, posilam, učinim*; 2. sg *imaš, počineš*; 3. sg *hoće, nadahne, nareče, odredi, pomre, posiječe, provede, pristupi*; 1. pl *čtimo, vidimo*; 3. pl *ljube, pasu, pišu, spjevaju, zovu, žele*. Izdvajaju se prezentski oblici koji u 1. sg čuvaju morfem /-u/: **H** *govoru, raduju, reku, šalju*; **R** *gredu, molju, velju*.

Prošla vremena ne pokazuju mnogo razlika u ovim poslanicama. Perfekt se tvori pomoćnim glagolom 'biti' i glagolskim pridjevom radnim, a kolebanja se očituju u oblicima za muški rod koji su opisani u navođenju razvoja finalnog /-l/: **H** 1. sg *sam počel, sam želio*; 2. sg *si slišál*; 3. sg *vidio je*; 1. pl *imali smo*; **R** *slijedio je i ljubio*. Aorist glasi: **H** 1. sg *ne mogoh, vidih, vrnuh*; 3. sg *stavi, izpisa*; **R** 1. sg *podložih se, stavih, upisah*; 3. pl *poslaše, složiše, staviše, učiniše, ukazaše*. Posebno se ističe 3. pl aorista glagola 'htjeti' koje u Ranjinovoj poslanici ima dva oblika **R** *hotješe/htješe*. Imperfekt glasi: **H** 1. sg *pisah*; 3. pl *biše*; **R** 3. sg *bješe, činjaše, držaše, nošaše, pijaše, primaše*; 3. pl *bjehu, činjahu, htijahu, kovahu, mogahu, sliđahu*. Primjeri za pluskvamperfekt su **R** 3. sg *bješe namislio*, 3. pl *bjehu izašli*.

Futur prvi tvori se od nenaglašenoga prezenta glagola 'htjeti' i infinitiva glagola. To pokazuju primjeri **H** 2. sg *ćeš dati, ćeš prijati, ćeš reći*; 3 sg *će biti, dati će*; **R** 1. sg *neću rit, riću*; 3. sg *će biti*; 2. pl *dat ćete*. U Ranjinovoj poslanici pojavljuje se i jedan primjer futura prvog tvorenoga od naglašenoga prezenta glagola 'htjeti' i infinitiva **R** 3. sg *hoće rijeti*. Futur drugi ima oblike: **H** 3. pl *budu posilati*; **R** 3. sg *bude prijat*; 2. pl *budete vidit*; 3. pl *budu tegnuti*.

Od glagolskih načina u poslanicama nalaze se primjeri za kondicional prvi i imperativ. Kondicional se tvori od aorista glagola 'biti' i participa preterita aktivnoga drugoga **H** 1. sg *bih mogal*; **R** 1. sg *bih scijenio, htio bi*. Primjera za kondicional drugi nema. Primjeri za imperativ jesu: **H** 2. sg *daj, nemoj*; **R** 2. sg *nemoj, počni, vjeruj*; 2. pl *osvijestite ih, pokarajte*.

Što se participa tiče, u Hektorovićevoj poslanici osim aktivnoga participa preterita drugoga u tvorbi kondicionala sudjeluje i particip preterita pasivni: **H** 1. sg *ispitovan bih*, 3. sg *pohvaljena bi*, 3. pl *služeni bihu*. Aktivni participi prezenta dobro su zastupljeni u obje poslanice **H** *brodeći, hotéći, slišajući, ufajući, želiujući*; **R** *govoreći, hodeći, hoteći, hteći, kažući, moći, scijeneći, slideći, razmišljajući, učeći, veleći, videći, znajući*. Većim dijelom nisu apokopirani, no u nekoliko primjera kod Ranjine treba upozoriti i na pojavu apokope: **R** *hoteć, iduć*. Posebno se ističe glagol 'htjeti' u Ranjinovoj poslanici s tri oblika aktivnoga participa prezenta: **R** *hoteć/hoteći/hteći*. Aktivni participi preterita prvoga glase **H** *došadši, vrativši*; **R** *davši, izostavši, našadši, podstupivši, razbivši, razdijelivši, stvorivši, učinivši, uzamši, zarobivši*. Kod Ranjine se pojavljuje i oblik **R** *ne gledav*.

3.3. Nepromjenjive riječi

Od priloga se navode: **H** *dosti, nigda, obilno, ovdí, vasda, vasdi, zdolu*; **R** *blizu, jošte, kada, nigda, odzgora, opet, opeta, sada, svud, tuj, vazda*. Potrebno je u Hektorovićevoj poslanici istaknuti usporednu uporabu čak. zamjeničkog priloga *zač* i štok. *zašto*. Riječ je o sraslicama oblika akuzativa zamjenice *ča*, odnosno *što* s prijedlogom *za* (osl. *za + *čь* > čak. *zač*; osl. *za + *čto* > štok. *zašto*). Ranjinina poslanica ima samo nesrašten oblik *za što*. Prema tome: **H** *zač, zašto*; **R** *za što*.

U vezničkom inventaru izdvaja se uzročni veznik 'jer' koji u poslanicama glasi **H** *jere*; **R** *er*. Od prijedloga, uzvika i čestica navodi se: **H** *meu* ('među'); **R** *cić, cića, zarad* ('zbog'), *(da)nu, među, paka, protivu*.

4. ZAKLJUČAK

M. Moguš spominje književnu *koine* kao oznaku poetskoga izraza hrvatskoga jugoistočnoga književnojezičnoga kompleksa. U ovomu radu željelo se vidjeti može li se o takvom izrazu govoriti i izvan poetskog stvaralaštva te ako može uolikoj mjeri. Za analizu su poslužile dvije prozne poslanice, jedna čakavska iz hvarskoga književnoga kruga (Hektorovićeve poslanica upućena Mikši Pelegrinoviću), a druga štokavska iz dubrovačkoga književnoga kruga (posvetni predgovor Dinka Ranjine upućen Mihiu Menčetiću). Na temelju fonoloških i morfoloških posebnosti dviju proznih poslanica hrvatske renesansne književnosti trebalo se potvrditi ili ne potvrditi postojanje čakavsko-štokavske *koine*. Analiza je pokazala da su pojedine čakavske posebnosti bile zastupljene kod Ranjine štokavca (grafija za /r/, primjeri s očuvanom finalnom konsonantskom skupinom /-st/, čuvanje finalnog /-l/), a štokavske kod Hektorovića čakavca (neprovođenje kontrakcije odnosnih zamjenica, vokalizacija finalnog /-l/, metateza početnog sonanta i frikativa, upitno-odnosne zamjenice *što*, *zašto*), no ipak u vrlo maloj mjeri. Drugim riječima, međudijalekatsko prožimanje postoji, što se moglo i očekivati, ali ne u tolikoj mjeri da se može govoriti o *koine*.

Dubrovačka Republika u 16. je stoljeću bila jedan od rijetkih slobodnih hrvatskih teritorija. Stoga ne čudi što u njoj cvate književnost na hrvatskome jeziku, kao ni što se drugi ugledaju na njezine državljane. Štokavski je iz dubrovačkoga govora u čakavsko-štokavsku *koine* ušao upravo zbog onoga *libertas* na dubrovačkoj zastavi, a njegov prestiž odjekuje i u poslanici čakavca čakavcu, pa on stilizira svoj jezik, pazeći na uzvišen, ali prijateljski ton pisma. S druge strane, dubrovački su pisci jamačno poznavali bogatu čakavsku književnu tradiciju pa su izražavanjem njezinih značajki pokazivali svoju učenost i poznavanje zavičaja, kao i različitih govora istoga naroda (bez svijesti o samome terminu koji nastaje tek u 18. i 19. stoljeću). Možda su se svjesno ugledali na Grke formiranjem ovoga knjiškog jezika, kao što su se na antičke Rimljane ugledali u izboru formi za svoje katoličke teme.³¹ Bilo kako bilo, međudijalekatski utjecaji postoje, usklađeni s bitnim težnjama ka hrvatskomu književnojezičnom jedinstvu. Prema tome, složiti ćemo se s J. Vončinom kada kaže da je "šesnaesto stoljeće možda najsloženiji odsječak hrvatske jezične povijesti" (1992-1993: 411).

---

³¹ *Judita* je možda najljepši primjer renesanse sinestezije kultura: biblijsko-vergilijanski ep s biblijskom tematikom i vergilijanskom strukturom, stihovana dvostrukorimovanim dvanaesticima (s prenesenom rimom), stihom začinjavaca (v. Lučin 2001).

5. LITERATURA

- ARj 1880–1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU;
- Babić, Stjepan *et al.* 2007. *Velika hrvatska gramatika. Knjiga prva. Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus;
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža";
- Budak, Neven 2007. *Hrvatska i Slavonija u ranom novom vijeku*, Zagreb: Brabat, d.o.o.;
- Budmani, Pero 1883. Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad JAZU* 65, 155–179;
- Ćurković, Dijana 2008. Palatali u latiničnoj grafiji pisaca zadarsko-šibenskoga kruga 14.–17. stoljeća, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34, 95–114;
- Fališevac, Dunja 2008: Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza, *Colloquia Maruliana* 18, 7–25;
- Hektorović, Petar 1568. *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Venecija: Gioanfrancesco Camotio;
- Holzer, Georg 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Frankfurt/Main: Peter Lang – Europaeischer Verlag der Wissenschaften;
- Kapović, Mate 2003. Položaj mikenskoga među grčkim dijalektima, *Suvremena lingvistika* 55/56, 61–83;
- Kapović, Mate 2006. Bilješke o naglasku Kašićeve gramatike, *Croatica et Slavica Iadertina* 2, 27–41;
- Kapović, Mate 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije, *Filologija* 51, 1–39;
- Ligorio, Orsat 2009. Izgovor glasa o u dubrovačkome govoru, *Filologija* 52, 87–90;
- Lisac, Josip 2004. Čakavština kao narječje i u hrvatskoj književnosti, *Čakavska rič* 32, 5–11;
- Lisac, Josip 1996. *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*. Zagreb: Matica hrvatska;
- Lisac, Josip 2003. *Hrvatska dijalektologija 1: Štokavsko narječje*, Zagreb: Golden marketing;
- Lisac, Josip 2009. *Hrvatska dijalektologija 2: Čakavsko narječje*, Zagreb: Golden marketing;
- Lisac, Josip 1993. Iz prošlosti i sadašnjosti hrvatskoga jezika, *Marulić: hrvatska književna revija* 26, 35–40;
- Lučin, Bratislav 2001. *Duhom do zvijezda*, Zagreb: Mozaik knjiga;
- Lukežić, Iva 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka: Izdavački centar;
- Lukežić, Iva 1998. Štokavsko narječje. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32, 117–135.
- Malić, Dragica 1995. Uvod. Povijesne jezične promjene. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 9–38, 601–623;

- Matasović, Ranko 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska;
- Mihaljević, Milan 2002. *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb: Školska knjiga;
- Moguš, Milan 1977. *Čakavsko narječje: fonologija*, Zagreb: Školska knjiga;
- Moguš, Milan 1995. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus;
- Skok, Petar 1971.–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU;
- Šimunović, Petar 1977. Čakavština južnodalmatinskih otoka, *Čakavska rič* 1, 5–63;
- Trudgill, Peter 2000. *Sociolinguistics*, London: Penguin books;
- Vince, Zlatko 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vončina, Josip 1977. *Analize starih hrvatskih pisaca*, Split: Čakavski sabor;
- Vončina, Josip 1992.–1993. Jezik renesansne hrvatske književnosti, *Croatica* 37/38/39, 411–423.
- Vončina, Josip 1986. *Stari pisci hrvatski 39: Djela Petra Hektorovića*, Zagreb: JAZU;
- Vončina, Josip 1999. *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Vranić, Silvana 2002. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu. 1. Fonologija*. Rijeka: Matica hrvatska Novalja.

SUMMARY

ČAKAVIAN AND ŠTOKAVIAN FEATURES IN TWO 16TH CENTURY EPISTLES

The paper presents a phonological and morphological analysis of two 16th century epistles, one by a Čakavian and the other by a Štokavian writer. The authors of the paper note Štokavian features in the Čakavian epistle, and *vice versa*, Čakavian features in the Štokavian epistle. They have come to conclusion that the epistles' language can not be considered a *koine*, although dialectal influences are present in both texts.